

EWA KOBYLIŃSKA

Księgozbiór Macieja z Tyszek, wikarego w Nurze, w świetle jego testamentu z 1508 roku*

Rekonstrukcja kwestii związanych z czytelnictwem w późnośredniowiecznej Polsce, co podkreślano już niejednokrotnie, nie jest łatwa – niewiele zachowało się księgozbiorów, które przetrwałyby w stanie odpowiadającym ich kształtowi z epoki. Rzadko można mieć nadzieję, że jedyne straty jakie poniosły zbiory wynikają z zacytowania książek. Książki ulegały klęskom żywiołowym, grabieży, czy celowemu lub bezrefleksyjnemu niszczeniu, zbiory zostały rozproszone lub zagubione¹. Wszystko to sprawia, że tym cenniejsze stają się przekazy dotyczące księgozbiorów osobistych i instytucjonalnych – inwentarze czy legaty testamentowe – opisujące zawartość konkretnych bibliotek. Mimo przeszkód związanych z brakiem odpowiednich źródeł prowadzone są próby odtwarzania

* Zmieniona i uzupełniona wersja referatu wygłoszonego 4 listopada 2016 roku w czasie Otwartego Seminarium Historycznego Pracowni Historii Bibliotek i Czytelnictwa Instytutu Książki i Czytelnictwa Biblioteki Narodowej.

¹ Można przypuszczać, że najczęściej ginęły książki, które były cenne i poszukiwane lub te, które wydawały się szczególnie mało wartościowe (zob.: J. Zathey, *Biblioteka Jagiellońska w latach 1364–1492*, w: J. Zathey, A. Lewicka-Kamińska, L. Hajdukiewicz, *Historia Biblioteki Jagiellońskiej*, t. 1, 1364–1775, pod red. I. Zarębskiego, Kraków 1966, s. 84–85; A. Obrębski, *Volsčiana. Katalog renesansowego księgozbioru Piotra Dunin-Wolskiego, biskupa płockiego*, Kraków 1999, s. 26).

zawartości księgozbiorów osób z różnych grup społecznych, czy ich zainteresowań czytelniczych². Grupą dominującą wśród właścicieli księgozbiorów – z oczywistych względów – byli profesorowie uniwersyteccy i wyższe duchowieństwo. Przykładem zapisu umożliwiającego poznanie indywidualnego księgozbioru jest ostatnia wola Macieja z Tyszek, wikarego w Nurze, spisana w 1508 roku³. Fragmenty testamentu, dotyczące księgozbioru, zostały opublikowane w 1999 roku w wydawnictwie przygotowanym przez Adama Wolffa i Andrzeja Sołtana, ale do dzisiaj nie doczekały się szerszego omówienia⁴.

Warto od razu na wstępie podkreślić ograniczenia dla badań nad czytelnictwem wynikające z tego typu źródła. Testament ma charakter zdecydowanie praktyczny – ma służyć odpowiedniemu rozpoznaniu przedmiotu legatu i przekazaniu go wskazanej przez testatora osobie. Stosowane w nim zapisy są często enigmatyczne, niepozwalające nieraz na dokładną identyfikację tytułu książki, nie mówiąc już o opisie zewnętrznym, czy dokładniejszej charakterystyce. Zdarza się często, że podawana informacja dotyczy tylko jednej pozycji spośród kilku oprawionych wspólnie. W przypadku księgozbioru Macieja z Tyszek świadczy o tym na przykład opis jednej z ksiąg: *Sacramentale* Mikołaja z Błonia *et aliis rebus ibi*

2 Wymienić można chociażby takie pozycje dotyczące późnego średniowiecza jak: L. Zalewski, *Chłop bibliofil z XV wieku*, Lublin 1946; A. Lewicka-Kamińska, *Renesansowy księgozbiór Mikołaja Czepla w Bibliotece Jagiellońskiej*, Wrocław 1956; L. Hajdukiewicz, *Biblioteka Macieja z Miechowa*, Wrocław 1960; J. Wojtkowski, *Kustosz warmiński Tomasz Werner z Braniewa i jego księgozbiór*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1961, nr 3, s. 355–375 – [http://bazhum.muzhp.pl/media//files/Komunikaty_Mazursko_Warmińskie/Komunikaty_Mazursko_Warmińskie-r1961-t-n3/Komunikaty_Mazursko_Warmińskie-r1961-t-n3-s355-375.pdf](http://bazhum.muzhp.pl/media//files/Komunikaty_Mazursko_Warmińskie/Komunikaty_Mazursko_Warmińskie-r1961-t-n3/Komunikaty_Mazursko_Warmińskie-r1961-t-n3-s355-375/Komunikaty_Mazursko_Warmińskie-r1961-t-n3-s355-375.pdf) [dostęp: 21.11.2017]; W. Szelińska, *Biblioteki profesorów Uniwersytetu Krakowskiego w XV i na początku XVI w.*, Wrocław 1966; M. Kowalczyk, *Z badań nad życiem i biblioteką Mikołaja Kozłowskiego*, w: *Colligite fragmenta ne pereant... Studia z dziejów Uniwersytetu Krakowskiego w średniowieczu*, Kraków 2010, s. 199–209; G. Piechota, *Mikołaj z Kościana i jego księgozbiór*, „Folia Bibliologica” 2006–2007, t. 48–49, s. 25–39 – http://yadda.icm.edu.pl/yadda/element/bwmeta1.element.desklight-5a3e6e3c-1d5d-4e8c-a3b2-dad4ed9ac526/czas2913_48_49_2006_2007_2bb.pdf [21.11.2017]; A. Łosowska, *Księgozbiór Jakuba z Pantalowic, kustosa przemyskiej kapituły katedralnej, na tle piętnastowiecznych księgozbiorów kanonicznych w Polsce*, „Rocznik Przemyski” 2010, t. 46, z. 3, s. 13–18; eadem, *Marcin (Łysy) z Krakowa, kanonik przemyskiej kapituły katedralnej i jego biblioteka*, ibidem, s. 19–26; M. Czyżak, *Legat książkowy archidiekona Mikołaja Kickiego dla katedry gnieźnieńskiej: przyczynek do kultury intelektualnej duchowieństwa wielkopolskiego w pierwszej połowie XV wieku*, „Ecclesia. Studia z Dziejów Wielkopolski” 2010, t. 5, s. 7–27; P. Kardyś, *Stanisław z Jankowic – kanonik kielecki z XV w. i jego księgozbiór*, „Studia Muzealno-Historyczne” 2011, t. 3, s. 87–97 – http://bazhum.muzhp.pl/media//files/Studia_Muzealno_Historyczne/Studia_Muzealno_Historyczne-r2011-t3/Studia_Muzealno_Historyczne-r2011-t3-s87-97/Studia_Muzealno_Historyczne-r2011-t3-s87-97.pdf [16.01.2018].

3 Testament został oblatowany w księdze pierwszej pułtuskich testamentów konsystorskich, która znajduje się dzisiaj w Archiwum Głównym Akt Dawnych, *Pułtuskie testamenty konsystorskie*, ks. 1, s. 759–761 (dalej: *Testamenta 1*). Por. E. Kobylńska, *Pisarze testamentów oblatowanych w księdze pierwszej Pułtuskich testamentów konsystorskich (1509–1518)*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2014, t. 62, nr 3, s. 337–344 – http://rcin.org.pl/Content/54969/WA308_75144_P331_Pisarze-testamentow_1.pdf [21.11.2017].

4 *Materiały do dziejów czytelnictwa i oświaty na późnośredniowiecznym Mazowszu*, oprac. A. Wolff, A. Sołtan, Warszawa 1999, s. 36–38 (dalej: *Materiały*).

*contentis*⁵ oraz podobna uwaga przy dziele określonym jako *Expositio sacratissime Missae*⁶. Ważne jest również spostrzeżenie poczynione przez Andrzeja Pośpiecha – ten typ źródeł przekazuje informacje o najcenniejszych składnikach majątku danej osoby⁷. W zapisach testatorów legujących książki pomijane są często pozycje mniej wartościowe.

Inną nierozstrzygalną kwestią jest stosunek właściciela do swoich książek – skoro je posiadał, to czy był ich czytelnikiem, czy treści w nich zawarte odpowiadały jego zainteresowaniom i przekonaniom? Trudno jest to jednoznacznie stwierdzić nie mogąc skonfrontować listy pozycji z konkretną książką, bez możliwości sprawdzenia czy zawiera uwagi na marginesach lub podkreślenia. W stosunku do księgozbiorów późnośredniowiecznych, zwłaszcza pochodzących z niewielkich ośrodków, można z dużą dozą pewności przyjąć, że książki, jako produkt drogi, nie były gromadzone w sposób przypadkowy, lub też ofiarowywane osobom, które nie miałyby z nich pożytku⁸.

Właściciel księgozbioru

Testator pozostaje osobą tajemniczą, jedyne pewne informacje na jego temat pochodzą z aktu ostatniej woli. Pisał się on z Tyszek i chociaż na Mazowszu było kilka miejscowości o tej nazwie⁹, to najprawdopodobniej pochodził

5 *Materiały*, s. 36.

6 *Ibidem*.

7 A. Pośpiech, *Pułapka oczywistości. Pośmiertne spisy ruchomości szlachty wielkopolskiej z XVII wieku*, Warszawa 1992, s. 24–25 – <http://www.staff.amu.edu.pl/~ewa/Pospiech,%20Pułapka%20Oczywistosci.pdf> [21.11.2017].

8 Autorka podjęła próbę odnalezienia śladów książek Macieja z Tyszek w wydanych katalogach polskich zbiorów rękopisów średniowiecznych i inkunabułów (m.in. A. Lewicka-Kamińska, *Inkunabuły Biblioteki Jagiellońskiej*, Kraków 1962; A. Vetulani, *Średniowieczne rękopisy płockiej Biblioteki Katedralnej*, „Roczniki Biblioteczne” 1963, t. 7, z. 3–4; J. Rył, *Katalog rękopisów Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1982, t. 45; idem, 1983, t. 46; *Catalogus codicum manuscriptorum medii aevi Latinorum qui in Bibliotheca Jagellonica Cracoviae asservantur*, vol. 1–10, Wratislaviae – Cracoviae 1980–2012; *Inwentarz rękopisów do połowy XVI wieku w zbiorach Biblioteki Narodowej*, oprac. J. Kaliszuk, S. Szyller, Warszawa 2012); poszukiwała się również przechowywaną w Zakładzie Starych Druków Biblioteki Narodowej kartoteką proveniencji inkunabułów. Poszukiwania nie przyniosły, niestety, ale zgodnie z oczekiwaniami, żadnych rezultatów. Dalsza kwerenda wydawała się niezasadna ze względu na małe prawdopodobieństwo sukcesu oraz fakt, że księgozbiór Macieja, jako księgozbiór prywatny był szczególnie narażony na rozproszenie i zniszczenie.

9 Podkreśla to wydawca jego testamentu: *Materiały*, s. 37, przyp. 1. Na Mazowszu płockim istniały następujące miejscowości o tej nazwie: Tyszki Kożuszki, Tyszki Mrzegędy, Tyszki Bregendy, Tyszki-Trzaski w powiecie mławskim, Tyszki-Andrzejki, Tyszki-Ciągaczki, Tyszki-Dobrogosty, Tyszki-Trojany, Tyszki-Piotrowo w powiecie łomżyńskim, Tyszki-Łabna i Tyszki-Wądołowo w powiecie kolneńskim,

z Tyszek położonych w powiecie łomżyńskim, parafii Piski¹⁰. Być może był on tożsamy z Maciejem z Tyszek, który w 1486 roku sprzedawał ziemię w Tyszkach i Piskach¹¹. Chociaż Maciej z Tyszek pozostawił po sobie niebagatelną liczbę ponad 30 ksiąg, co sugeruje, że był osobą, której nieobca była kultura słowa pisanego, a zatem dostępna mu była kariera duchowna czy urzędnicza, to podczas kwerendy w księgach biskupów płockich udało się natrafić na jego ślad tylko raz¹². 3 VII 1493 wikary Maciej, jest świadkiem audiencji biskupa Piotra Chotkowskiego w Złotorii, podczas której pewien szlachcic, na mocy ugody zawartej przed nieokreślonymi bliżej arbitrami, zobowiązuje się wypłacić sumę legowaną kościołowi nurskiemu przez jego zmarłego brata¹³. Wydaje się, że obecność Macieja podczas tej audiencji należy wiązać wyłącznie z udziałem w obligacji dotyczącej parafii, w której był wikarym. Nie wymagało to dalekiej podróży, gdyż Złotoria była oddalona od Nura o około 25 kilometrów.

Nie zachowała się spuścizna aktowa sądów szlacheckich ziemi łomżyńskiej ani nurskiej, w której zapewne można by szukać dodatkowych informacji na temat Macieja i jego rodziny¹⁴. Z wydanych przed II wojną światową *Mazowieckich zapisek herbowych z XV i XVI w.* wynika, że jego rodzina pieczętowała się prawdopodobnie herbem Trzaska¹⁵.

Warto zadać sobie pytanie o źródła wykształcenia i wiedzy Macieja z Tyszek. Mogły one mieć wpływ na formowanie się księgozbioru, chociaż rozważania te pozostaną w sferze mniej lub bardziej prawdopodobnych hipotez. Niewykluczone, że podstawowe nauki pobierał w szkole parafialnej w Piskach.

Tyszki Wielkie i Tyszki Małe w powiecie płońskim (zob. *Mazowsze w drugiej połowie XVI wieku*, cz. 2, *Komentarz, indeksy*, pod red. W. Pałuckiego, Warszawa 1973, s. 228).

10 Por.: Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk. Kartoteka Słownika historyczno-geograficznego Mazowsza w średniowieczu. Kartoteka powiatu łomżyńskiego w średniowieczu. Tyszki, gmina Czerwin – <http://rcin.org.pl/publication/62739> [18.08.2016] (dalej: Kartoteka). Za takim przypisaniem geograficznym świadczą również osoby i miejscowości wymienione w testamencie: kościół w Piskach, czy pleban w Kleczkowie.

11 Metryka Koronna 6, 196 (cyt. za: Kartoteka, hasło: Tyszki).

12 Archiwum Diecezjalne w Płocku, *Acta Episcopalia* (dalej: Ep) sygn. 1 (BN, mf. 16907), 2 (BN, mf. 16912), 3 (BN, mf. 16906 – wersja księgi sprzed konserwacji, przemieszczone składki), 4 (BN, mf. 16916). W Ep 2 występuje Maciej z Tyszek, s. Jana, nie wydaje się jednak prawdopodobne, aby był on tożsamy z testatorem, gdyż wpisy informują o żonie Barbarze (np. Ep 2, s. 648 – wpis z 1489).

13 Ep 3, k. 100.

14 Spuścizny tych instytucji spłonęły w czasie II wojny światowej w Archiwum Głównym Akt Dawnych, zob. A. Wolff, *Akta partykularne przedrozbiorowe Archiwum Głównego 1381–1835*, w: *Straty archiwów i bibliotek warszawskich w zakresie rękopiśmiennych źródeł historycznych*, t. 1, *Archiwum Główne Akt Dawnych*, Warszawa 1957, s. 198, 200.

15 A. Wolff, *Mazowieckie zapiski herbowe z XV i XVI wieku*, Kraków 1937, s. 140 – <http://dlibra.umcs.lublin.pl/publication/9512> [21.11.2017].

Niewiele, poza tym, że istniała, można powiedzieć o jej personelu czy organizacji. Ciekawe, że w latach 70. XV wieku przed sądem biskupim toczyła się sprawa pomiędzy Dobiesławem, plebanem w Piskach, a Janem, wikarym w Smłodowie, dawnym duchownym kościoła w Piskach, który miał wykraść niektóre rzeczy po zmarłym plebanie Piotrze, w tym także książki (m.in. zbiory kazań, przeznaczone dla szkoły parafialnej). Inna wzmianka o szkole w Piskach pochodzi z 1484 roku, kiedy to Stanisław z Orzycz został oskarżony o napaść na szkołę, w której służył¹⁶. Trudno na podstawie tych przekazów wyrobić sobie zdanie na temat poziomu edukacji w miejscowej parafii, w nikły sposób świadczy o nim enigmatyczna wzmianka o zaginięciu książek oraz o siłowej formie rozstrzygnięcia sporów.

Więcej mówiące mogłyby być informacje o studentach Uniwersytetu Krakowskiego pochodzących z parafii w Piskach (parafia była najpewniej miejscem pobierania podstawowych nauk). Szukanie śladów mogłoby się jednak okazać karkołomne, ze względu na powszechność nazw niektórych miejscowości należących do parafii (Tyszki, Wiśniewo, Sokołowo). Pobieżne przejrzanie *Metryki Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400–1508*¹⁷ nie wykazuje szczególnego znaczenia tego ośrodka.

Wydaje się, że dla Macieja z Tyszek mogłaby być dostępna również szkoła kolegiacka w Pułtusku, jako najbliższej położona i leżąca na terenie tej samej diecezji, a być może również szkoła w Warszawie. Niezbyt odległa od Tyszek szkoła w Łomży również cieszyła się dobrą sławą, o czym świadczy fakt, że przyciągała osoby także spoza ziemi łomżyńskiej, działało tam bractwo literackie¹⁸. Znane są przykłady wybitnych osób pochodzących z Łomży i najbliższych okolic¹⁹, znany jest dosyć rozpowszechniony tam kontakt ze słowem pisanym²⁰.

16 Kartoteka powiatu ostrołęckiego w średniowieczu, Piski – <http://rcin.org.pl/publication/62658> [21.11.2017].

17 *Metryka Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400–1508: Biblioteka Jagiellońska rkp. 258.*, wyd. A. Gašiorowski, T. Jurek, I. Skierska, t. 1–2, Kraków 2004 (dalej: *Metryka*).

18 A. Wolff, *Ziemia łomżyńska w średniowieczu*, Łomża 1988, s. 22–23.

19 Np. Maciej ze Starej Łomży, biskup chełmski, zob. I. Sułkowska-Kuraś, *Maciej ze Starej Łomży*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 19, Wrocław 1973, s. 36–37.

20 Jako przykłady można tu przytoczyć historię sprawy sądowej łomżyńskiego krawca Jana Żołądka, który w połowie XV wieku spierał się z duchownymi o szczegóły ewangelicznego opisu zmartwychwstania, wykazując się przy tym dobrą znajomością Biblii, którą zawdzięczał kaznodziejom – por. H. Samsonowicz, A. Supruniuk, *Dzieje polityczne (połowa XIV – początek XVI w.)*, w: *Dzieje Mazowsza*, t. 1, praca zbiorowa pod red. H. Samsonowicza, Pułtusk 2006, s. 329; E. Potkowski, *Książka rękopiśmienna w kulturze Polski średniowiecznej*, Warszawa 1984, s. 227, przyp. 5 – czy kopistę ksiąg Macieja wywodzącego się z tego miasta (ibidem, s. 138, przyp. 67).

Testatora nie odnajdujemy wśród studentów zapisanych na Uniwersytet Krakowski, niewykluczone jednak, że studiował pod innym nazwiskiem niż to, które użyte zostało w testamencie. Studia Macieja z Tyszek poza Koroną wydają się mało prawdopodobne, ich śladów brak w opracowaniach dotyczących Polaków na uniwersytetach zagranicznych²¹.

Testament Macieja z Tyszek został spisany w 1508 roku. Dokument ten, sporządzony prawdopodobnie przez samego testatora, powstał w obliczu choroby. W marcu 1509 roku został zatwierdzony i dopuszczony do egzekucji przez Mikołaja Brolińskiego, archidiacona pułtuskiego. Testament wymienia, spośród członków rodziny, matkę i brata Wojciecha z synami Maciejem i Przeclawem, a także bratanków – Stanisława, który usługiwał Maciejowi i był głównym spadkobiercą księgozbioru, Jana oraz Piotra, który miał żyć w obcych krainach, a jego los był nieznanym testatorowi. Niestety brak w tekście ostatniej woli – poza imionami – innych określeń członków rodziny testatora, co uniemożliwia poznanie ich losów, nie pozwala na odtworzenie ich funkcji społecznych.

Chociaż testament nie jest źródłem wprost mówiącym o zamożności (nie uwzględnia wszystkich składników majątku), to wydaje się, że Maciej z Tyszek był osobą dobrze sytuowaną. W akcie ostatniej woli dysponuje zarówno swoimi ziemiami dziedzicznymi, jak i ruchomościami, m.in. pszenicą, beczką soli, skrzyniami, pościelą, stołem, cynowymi dzbanami, nowym wozem, ubraniami, czy prosiętami. Wzmianek o posiadanej przez testatora gotówce jest stosunkowo mało – 15 kop zapisuje w celu przejęcia łąki w stryjence, leguje także dziesięć z bieżącego roku na potrzeby kościoła nurskiego²².

Dysponujemy spisem uposażeń parafii archidiaconatu pułtuskiego z 1530 roku²³. Chociaż źródło to jest późniejsze w stosunku do czasów Macieja z Tyszek, to nie będzie chyba błędem stwierdzenie, iż wikary w Nurze dysponował wysokim wynagrodzeniem, które w latach 30. XVI wieku zamykało

21 Przejrzane zostały takie prace jak np. S. Sroka, *Wykaz Polaków wypromowanych na uniwersytecie w Bolonii w drugiej połowie XV w.*, „Kwartalnik Historyczny” 2014, t. 121, nr 1, s. 133–155 – <http://rcin.org.pl/publication/67096> [21.11.2017]; *Monumenta Polonorum Bononiensia: all'Universita Jagellonica di Cracovia nel sesto centenario della sua fondazione omaggio dell'Universita di Bologna*, Bologna 1964; H. Barycz, *Polacy na studiach w Rzymie w epoce odrodzenia (1440–1600)*, Kraków 1938; J. Fijałek, *Polonia apud Italos scholastica saeculum XV. Fasc. 1, Poloni apud Italos litteris studentes et laurea donati inde a Paulo Wladimiri usque ad Johannem Lasocki collecti et illustrati*, Cracoviae 1900 – <http://pbc.gda.pl/publication/33500> [21.11.2017]; *Die Matrikel der Universität Leipzig*, hrsg von G. Erler, Bd. 1, *Die Immatrikulationen von 1409–1559*, Leipzig 1895 – <http://digital.ub.uni-duesseldorf.de/ihd/content/titleinfo/8834913> [21.11.2017].

22 *Testamenta* 1, s. 759–761.

23 *Materyały do dziejów kolegiaty pułtuskiej*, wyd. B. Ulanowski i St. Zachorowski, Kraków 1916 (osobne odbicie z „Archiwum Komisji Historycznej Akademii Umiejętności w Krakowie”, t. 10), s. 78 [381]–87 [390] – <http://dlibra.kul.pl/publication/5181> [21.11.2017].

się w przedziale 7–8 grzywien²⁴. Wynagrodzeniem na tym poziomie mogli się poszczycić wikariusze tylko dwóch parafii miejskich i pięciu wiejskich, było jednym z najwyższych wśród wikariuszy w archidiakonacie pułtuskim²⁵. Dla porównania można dodać, że w 1511 roku w archidiakonacie kurzelowskim uposażenie wikariuszy wynosiło przeważnie 2–3 grzywny²⁶.

Zachowało się niewiele informacji na temat historii miasta i społeczności Nura u schyłku średniowiecza. Prawa miejskie ośrodek ten uzyskał na początku XV wieku, był w tym stuleciu największym miastem na Mazowszu na wschód od Bugu oraz siedzibą powiatu. Odbywały się tu roki ziemskie i grodzkie, urząd starosty pełnili starostowie warszawscy, którzy zarząd nad miastem sprawowali przez zaufanych sobie ludzi²⁷. Chociaż miasto odgrywało dosyć istotną rolę w okolicy, to pozostawało raczej niewielkim ośrodkiem – Henryk Samsonowicz zaliczył je do miast IV kategorii²⁸.

Księgozbiór

Przed podjęciem analizy treściowej księgozbioru Macieja z Tyszek warto podkreślić trudności związane z kwalifikacją poszczególnych ksiązek do działów tematycznych. Ze względu na brak ścisłych rozgraniczeń pomiędzy dziedzinami nauki w okresie średniowiecza, badacze starają się odtwarzać podziały, które można zaobserwować w bibliotekach średniowiecznych i nowożytnych, posiłkując się jednak także dzisiejszymi kategoriami²⁹. Testator nie podjął żadnej próby uszeregowania posiadanego przez siebie księgozbioru, poszczególne książki były wymieniane w kolejności w jakiej były przechowywane lub takiej, w jakiej przypominały się spisującemu testament duchownemu. Można uznać, że zapisy dotyczące ksiązek są podzielone ze względu na osobę spadkobiorcy: po pierwszych schematycznych zapisach dotyczących powierzenia ciała i duszy oraz legacie z pszenicy dla „zbawienia duszy”³⁰, następuje lista ksiązek przeznaczonych dla

24 E. Wiśniowski, *Parafie w średniowiecznej Polsce: struktura i funkcje społeczne*, Lublin 2004, s. 93, tabl. 20.

25 Ibidem, tabl. 21.

26 Ibidem, s. 91–92.

27 A. Zakrzewski, *Nur – zarys dziejów*, w: *Ostrów Mazowiecka. Z dziejów miasta i powiatu*, praca zbiorowa pod red. S. Russockiego, Warszawa 1975, s. 455–456.

28 M. Bogucka, H. Samsonowicz, *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Wrocław 1986, s. 117 – https://bon.edu.pl/media/book/pdf/Dzieje_miast_i_mieszczaństwa-MB.pdf [27.11.2017].

29 Zob. np. M. Broda, *Biblioteka klasztoru cystersów w Henrykowie do końca XV wieku*, Kraków 2014, s. 140–142; I. Pietrkiewicz, *Biblioteka kanoników regularnych w Krakowie w XV i XVI wieku*, Kraków 2003, s. 87–88.

30 *Testamenta 1*, s. 759.

bratanka Stanisława³¹, później testator zapisuje Stanisławowi koszule i kocioł, a w kolejnym zdaniu dzieło dotyczące zarazy, a następnie dalsze elementy garderoby³². Zamieszczona lista książek, tym razem dla bratanka Jana, jest przemieszana z legatem odzieży dla tego samego spadkobiercy³³. Po dłuższym fragmencie opisyującym dziedziczenie kolejnych dóbr ruchomych oraz nieruchomości, testator leguje ostatnią pozycję książkową, zbiór kazań Jakuba z Voragine, dla kościoła we Wroniu. Konstrukcja testamentu pokazuje, że dla Macieja z Tyszek podstawową kwestią było rozdzielenie legatów pomiędzy poszczególnych spadkobierców, książki były traktowane na równi z innymi składnikami majątku, w dokumencie brak elementów świadczących o bibliofilstwie Macieja.

Podział księgozbioru na poszczególne dziedziny przedstawia tabela 1³⁴.

Reprezentowana dziedzina	Dzieła
Pismo Święte i egzegeza	1. „Quatuor partes Lire videlicet Bible in quatuor voluminibus”a 2. Jan Marchesini z Reggio, <i>Mammotrectus super Bibliam</i> 3. „Evangelia cum postilla Gwilhelmi”b
Literatura teologiczna	1. Piotr Comestor, <i>Historia scholasticac</i> 2. Ryszard od św. Wiktora, <i>De duodecim patriarchis</i> 3. Św. Bonawentura, <i>Breviloquium</i> 4. „Dicta Gabrielis super quattuor libros sententiarum”e 5. Mikołaj z Błonia, <i>Sacramentale</i> 6. Anioł z Chivasso, <i>Summa Angelica de casibus conscientiae</i> 7. Bartłomiej z Chaimis, <i>Confessionale</i>

- a Tomy te zawierały komentarze Mikołaja z Liry do Pisma Świętego, trudno jednak jednoznacznie przesądzić, o które z licznych dzieł tego typu jego autorstwa może chodzić. Wydawca, chyba słusznie, proponuje identyfikować je z komentarzem do czterech ewangelistów (*Materiały*, s. 37, przyp. 1).
- b Wydawca tekstu wskazuje na dwie możliwe identyfikacje: *Biblia cum postillis Nicolai de Lyra et expositionibus Guilhelmi Britonis* lub Wilhelma z Auvergne, *Postilla super Epistolas et Evangelia de tempore et de sanctis et pro defunctis* (*Materiały*, s. 38, przyp. 29).
- c Dzieło to bywa zaliczane również do historiografii (por. np. M. Broda, *Biblioteka klasztoru cystersów*, s. 132).
- d W tekście zamiast *patriarchis* występuje słowo *prophetis* (*Materiały*, s. 36, *Testamenta 1*, s. 759).
- e Wydawca określił to dzieło jako niezidentyfikowany bliżej komentarz do *Libri quattuor sententiarum* Piotra Lombarda (*Materiały*, s. 37, przyp. 12). W moim przekonaniu najprawdopodobniej mogło chodzić o popularne dzieło Gabriela Biela.

31 Ibidem, s. 759–760.

32 Ibidem, s. 760.

33 Ibidem, s. 760.

34 Zdecydowałam się nie przeprowadzać głębszych podziałów literatury teologicznej, gdyż przy tak niewielkim księgozborze nie wydaje mi się to zabiegiem przydatnym, a wszelkie konstatacje związane z nurtami teologii występującymi wśród opisywanych dzieł zostaną podane w późniejszym komentarzu. Tytuły dzieł rozpoznanych będą podawane kursywą, natomiast tam, gdzie pewna identyfikacja nie była możliwa zastosuję określenie zaczerpnięte z tekstu podane w cudzysłowie, wszelkie wątpliwości dotyczące identyfikacji bądź przypisania do konkretnej dziedziny będą sygnalizowała w przypisach.

Homiletyka	1. Jan Herolt, <i>Sermones discipuli maioris et minoris</i> 2. Meffret: <i>Sermones de tempore et de sanctis, sive Hortulus Reginae</i> 3. Pelbart z Temeszwaru, <i>Sermones Pomerii de tempore et de sanctis</i> 4. Pelbart z Temeszwaru, <i>Stellarium coronae Beatae Mariae Virginis</i> [?]f 5. Jan Herolt (Discipulus), <i>Sermones super epistolas dominicales</i> 6. Paulus Wann, <i>Sermones de tempore et de sanctis</i> 7. Bernard z Clairvaux, <i>Sermones de tempore et de sanctis</i> 8. Jakub z Voragine, <i>Sermones</i> 9. „Quadragesimale”g 10. „Sermones Gristh”h
Księgi liturgiczne	1. Wiatyki 2. Libro diurnarioj 3. Psalterz 4. „Expositio sacratissime Misse”k
Literatura	1. „Historia Troiana”l 2. Bajki Ezopa 3. „Historia Alexandri Magni”m 4. „Remedio de duobus amantibus”n
Medycyna	1. „Avicenne dicta de medicinis”o 2. „Tractatus de epidemia”p 3. „Herbarius in parvo volumine”q
Prawo	1. „Statuta provincialia et sinodalia ac terre Mazovie nova et antiqua”r
Nieprzypisane	1. „Magni Alberti dicta”s

- f Trudno w sposób pewny stwierdzić, czy dzieło to znajdowało się w księgozbiorie Macieja z Tyszek – sam testament zawiera następujący zapis: ...*sermones Pomerii de tempore et sanctis et stellarium tertium cum fabulis Esopi* (*Materiały*, s. 36), wydawca testamentu nie wydzielił z tego fragmentu Stellarium jako oddzielnego dzieła.
- g Określenie to oznacza zapewne jakiś zbiór kazań wielkopostnych (*Materiały*, s. 38, przyp. 24), być może autorstwa Jana Gritscha lub Pawła Wana *Sermones de praeservatione hominis a peccato sive quadragesimale*.
- h Chodzi bez wątpienia o jakiś zbiór kazań Jana Gritscha. W zbiorach polskich zachowały się jedynie edycje jego kazań wielkopostnych *Quadragesimale (Incunabula quae in bibliothecis Poloniae asservantur*, [t. 1, cz. 1], A–L, [t. 1, cz. 2], M–Z, composuerunt M. Bohonos, E. Szandorowska; moderante A. Kawecka-Gryczowa, Wratislaviae 1970, nr 2545–2562 – dalej: IBP).
- i Rodzaj podróznego brewiarza (*Materiały*, s. 14, przyp. 2).
- j Wybór modlitw odmawianych w ciągu dnia (*Materiały*, s. 37, przyp. 10).
- k Nie sposób określić, o które spośród podobnie zatytułowanych średniowiecznych dzieł może chodzić (por. L. Hajdukiewicz, *Biblioteka Macieja z Miechowa*, s. 404–405).
- l Określenie „Historia Troiana” może wskazywać na przeróbkę przypisywaną Diktysowi z Krety (*Materiały*, s. 38, przyp. 19).
- m Historia Aleksandra Wielkiego była znana w różnych wersjach, najpopularniejszą w drugiej połowie XV wieku była autorstwa Quintusa Curtiusa Rufusa (*Materiały*, s. 38, przyp. 22).
- n Wydawca testamentu wskazuje na dwie możliwe interpretacje tytułu: *De duobus amantibus* Beroalda lub Aretina (*Materiały*, s. 38, przyp. 17). W moim przekonaniu chodzi najprawdopodobniej o dzieło Eneasza Sylwiusza (Aeneas Silvius) Piccolominiego *Historia de duobus amantibus*.
- o Określenie *Dicta* wskazuje, że chodzi raczej o wersję nauk Awicenny dostępną dla szerszego odbiorcy niż *Canon*. Wydawca testamentu wskazuje na utwór *Cantica de medicina*, co wydaje się prawdopodobną interpretacją.
- p Nie sposób jednoznacznie określić jakie dzieło mogło się kryć za tak ogólnikowym opisem. Wydawca testamentu jako jedną z możliwości podaje *De epidemia et peste Valasco de Taranta* (*Materiały*, s. 38, przyp. 30).
- q Zielniki były niewątpliwie popularne w średniowieczu, dlatego nie sposób określić czy chodzi o dzieło rękopiśmienne czy może druk (jako przykład wymienić można np. *Herbarius latinus* wydany w Passau w 1485 roku).
- r Niewątpliwie, jak zaznacza to wydawca, określenie takie oznacza rękopiśmienny zbiór praw (*Materiały*, s. 37, przyp. 13). Oprócz praw prowincjonalnych i diecezjalnych zawierał on także prawa ziemskie mazowieckie.
- s Tak określonego dzieła nie sposób zidentyfikować, zwłaszcza biorąc pod uwagę wszechstronną twórczość Alberta Wielkiego (obejmującą teologię, filozofię, medycynę, czy muzykę), nie pozwala to na przypisanie wzmiankowanego dzieła do konkretnej kategorii. W zbiorach polskich zachowało się 37 różnych wydań prac Alberta Wielkiego (IBP, t. 1, cz. 1, nr 92–129).

Widać wyraźnie, że zbiór ten ukształtowany został zgodnie z karierą duchowną Macieja z Tyszek – zdecydowana większość pozycji stanowi literatura religijna. Dominują dzieła mające praktyczne zastosowanie przy pełnionej posłudze duszpasterskiej – przede wszystkim zbiory kazań popularnych autorów (np. Jana Herolta, Pelbarta z Temeszwaru, Pawła Wanna), które stanowiły znaczącą część niemal każdej średniowiecznej biblioteki³⁵ czy podręczniki duszpasterskie i spowiednicze (takie jak *Sacramentale* czy *Summa angelica de casibus conscientie*).

Głównym działem tematycznym księgozbioru są kazania. Wszystkie wymienione przez testatora zbiory kazań były popularne i często wykorzystywane przez polskich duchownych³⁶. Warto odnotować, że wielkość i różnorodność tego działu wydaje się nieadekwatna do potrzeb pracy wikarego w małym miasteczku – księgozbiór zawiera zarówno kazania autorów dawno uznanych i wszechstronnie wykorzystywanych, takich jak Bernard z Clairveaux czy Jakub z Voragine, jak i kaznodziejów XV-wiecznych (także żyjących u schyłku tego stulecia), takich jak Jan Gritsch, Jan Herolt czy Pelbart z Temeszwaru.

Drugim najliczniej reprezentowanym działem w księgozbiorze Macieja z Tyszek jest literatura teologiczna. Występują w nim dzieła z zakresu teologii praktycznej, takie jak *Sacramentale* Mikołaja z Błonia czy *Confessionale* Bartłomieja z Chaimis. Nie zabrakło książek przedstawicieli nurtu scholastycznego (np. komentarze Gabriela Biela do Piotra Lombarda³⁷ czy *Breviloquium* św. Bonawentury, które również jest swoistym komentarzem do *Sentencji* i miało pomagać studentom teologii)³⁸ i mistycznego (Ryszarda od św. Wiktora), co może świadczyć o szerokich zainteresowaniach poznawczych jego właściciela.

Posiadane przez Macieja z Tyszek dzieła w większości należą do podstawowych lektur późnośredniowiecznego duchowieństwa, znajdowały się w księgozbiorach kapitulnych czy klasztornych, można je spotkać w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej. Do tych najczęściej kopiowanych i drukowanych można zaliczyć

35 M. Broda, *Biblioteka klasztoru cystersów w Henrykowie...*, s. 108.

36 Różnych wydań i rękopisów kazań Jana Herolta zachowało się ponad 150 egzemplarzy (S. Wielgus, *Obca literatura biblijna w średniowiecznej Polsce*, Lublin 1990, s. 217), Meffretha prawie 70 egzemplarzy (ibidem, s. 196–197), podobnie Jana Gritscha (ibidem, s. 223), Jakuba z Voragine blisko 60 (ibidem, s. 143–145), Pelbarta z Temeszwaru około 50 (ibidem, s. 227), Pawła Wanna około 20 (ibidem, s. 225–226).

37 O ile to komentarze tego właśnie autora znajdowały się w księgozbiorze Macieja z Tyszek (por. tab. 1, przyp. e).

38 *Z filozofii św. Augustyna i św. Bonawentury*, Warszawa 1980, s. 175–177.

na przykład Piotra Comestora *Historia scholastica*³⁹. Podstawowym dziełem dla osób rozpoczynających studia biblijne był *Mammotrectus super Bibliam* franciszkanina Jana Marchesinusa z Reggio, który od swojego pierwszego wydania w 1470 roku do 1520 roku wydawany był 34 razy, w nakładzie około 22 tysięcy egzemplarzy⁴⁰, powszechne były też jego wersje rękopiśmienne⁴¹. Innym dziełem, które było nieodzowne w pracy duchownego było *Sacramentale* Mikołaja z Błonia. Ten znany w całej Europie podręcznik duszpasterski do 1508 roku włącznie był wydawany według Estreichera 13 razy⁴², znany był też z licznych rękopisów (w Bibliotece Narodowej zachowały się trzy kopie rękopiśmienne, a w Bibliotece Jagiellońskiej pięć)⁴³. Do najpopularniejszych podręczników z zakresu teologii moralnej należała *Summa angelica de casibus conscientiae* Aniola z Chivasso, która w XV wieku była wydawana 23 razy⁴⁴. Do rzadkich nie można zaliczyć też *Confessionale* Bartłomieja z Chaimis, które w postaci inkunabułu zachowało się do dzisiaj w ponad 50 egzemplarzach⁴⁵. Za stosunkowo popularne można uznać też *Breviloquium* św. Bonawentury, które było wydawane w średniowieczu wielokrotnie, zarówno jako oddzielny tekst⁴⁶, jak i w ramach zbiorowych wydawnictw dzieł św. Bonawentury⁴⁷, dzięki czemu do dzisiaj zachowało się w zbiorach polskich blisko 60 inkunabułów zawierających jego treść.

Zaskakujące może wydawać się posiadanie przez Mikołaja z Tyszek dzieła Ryszarda od św. Wiktora *De duodecem patriarchis*. Nie była to podstawowa lektura tego okresu, książka nie jest wymieniana pośród najważniejszych dzieł tego autora⁴⁸. Była ona jednak wysoko ceniona jako utwór z zakresu teologii

39 Na temat popularności tego dzieła zob. A. A. Fabiańska, *Średniowieczne rękopisy „Historia scholastica” Piotra Comestora w zbiorach polskich*, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi” 2015, t. 9, s. 121–147 – <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-29a9b774-43d3-4659-bec6-59c04bc3cd55> [21.11.2017]. W artykule autorka przedstawia katalog 21 zachowanych rękopisów tego dzieła (s. 126–146).

40 S. Wielgus, *Badania nad Biblią w starożytności i średniowieczu*, Lublin 1990, s. 202.

41 W Bibliotece Jagiellońskiej dzieło miało występować w trzech rękopisach i 5 inkunabułach (L. Hajdukiewicz, *Biblioteka Macieja z Miechowa*, s. 280).

42 K. Estreicher, *Bibliografia Polska*, t. 8, Kraków 1882, s. 2–5, 7, idem, t. 11, cz. 2, Kraków 1890, s. 1–2.

43 T. Michałowska, *Literatura polskiego średniowiecza. Leksykon*, Warszawa 2011, s. 530.

44 L. Hajdukiewicz, *Biblioteka Macieja z Miechowa*, s. 351.

45 IBP, t. 1, cz. 1, nr 1505–1512.

46 IBP, t. 1, cz. 1, nr 1140–1143.

47 IBP, t. 1, cz. 1, nr 1135–1137, 1139, 1147.

48 Zob. np. S. Wielgus, *Badania nad Biblią...*, s. 107.

mistycznej⁴⁹. W Polsce zachowało się mniej niż 10 inkunabułów *De duodecem patriarchis* w wydaniu z 1494 roku⁵⁰.

Komentarze do *Quattuor librum sententiarum* Piotra Lombarda, będące w posiadaniu Macieja z Tyszek, mogą stanowić niespodziankę, zwłaszcza jeżeli uznamy, że były one autorstwa Gabriela Biela (ca 1425–1495). Chociaż autor ten cieszył się sporą popularnością, a komentarz do Piotra Lombarda był jednym z jego najważniejszych dzieł⁵¹, to wśród zachowanych druków dominują jego kazania i dzieła traktujące o mszy świętej⁵². IBP nie notuje ani jednego zachowanego w Polsce egzemplarza komentarzy Biela do Piotra Lombarda. Trudno też odnaleźć informacje o jego obiegu rękopiśmiennym, który mógł być ograniczony, także ze względu na lata życia teologa.

Podobnie, jak w wypadku zbiorów kazań warto odnotować, że chociaż większość dzieł posiadanych przez Macieja z Tyszek należała do najpopularniejszych utworów w średniowiecznych księgozbiorach, to zaskakuje ich nagromadzenie. Różnorodność tytułów wydaje się zbyt duża jak na bibliotekę wikarego z małego miasteczka. Przykładem mogą tu być np. *Summa angelica de casibus conscientiae* Anioła z Chivaso, czy *Confessionale* Bartłomieja z Chaimis, które Jacek Wiesiołowski zaliczył do dzieł występujących raczej w bibliotekach wyspecjalizowanych grup duchownych – penitencjarzy i kaznodziei katedralnych⁵³.

Sporą grupę dzieł posiadanych przez Macieja z Tyszek stanowiło Pismo Święte i jego egzegeza. Dzieła z tego zakresu należały także do bardzo popularnych, dotyczy to zwłaszcza komentarzy biblijnych Mikołaja z Liry⁵⁴. Chociaż nie wiadomo jaki tytuł kryje się pod określeniem „Ewangelia cum postilla Gwilhelmi”, to można się domyślać, że chodzi o jedno z szeroko rozpowszechnianych dzieł, takich jak *Biblia cum expositionibus Guillelmi Britonis*, które do dzisiaj zachowało się w około 103 egzemplarzach⁵⁵, czy *Postilla super Epistolas et*

49 G. d'Onofrio, *Historia teologii. 2, Epoka średniowieczna*, przeł. W. Szymona, Kraków 2010, s. 204–205 – tam dzieło wymienione jako *Beniamin maior*.

50 IBP, t. 1, cz. 2, nr 4767.

51 J. Krasieński, *Biel, Byel, Byhel, Gabriel*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, *Bar – Centuriones*, Lublin 1995, kol. 528.

52 IBP, t. 1, cz. 1, nr 1062–1068.

53 J. Wiesiołowski, *Spółczesność a książka w późnośredniowiecznym mieście polskim. Poznań i jego osiedla przedmiejskie w XV i na początku XVI wieku*, „*Studia Źródłoznawcze*” 1978, t. 23, s. 68.

54 I. Pietrkiewicz, *Biblioteka kanoników regularnych...*, s. 90.

55 S. Wielgus, *Obca literatura biblijna...*, s. 111–112.

Evangelia Wilhelma z Owerni (Paryskiego), którego można odnaleźć około 122 egzemplarzy⁵⁶.

Za istotny dział należy uznać dzieła literackie, gdyż mogą one, jako nie związane zasadniczo z posługą wikarego, świadczyć o upodobaniach Macieja. Trudno doszukać się większej oryginalności w doborze ksiązek z literatury pięknej – wszystkie zostały napisane przez autorów antycznych lub odwoływały się do starożytności, co było charakterystyczne dla świeckiej literatury pięknej tej epoki⁵⁷. Bardzo popularne było m.in. dzieło określone w testamencie jako „Historia Alexandri Magni” – w różnych wersjach czytane w Polsce od XIII wieku⁵⁸ i już na przełomie XV i XVI wieku tłumaczone na język polski⁵⁹. W różnych wersjach krążyły księgi dotyczące Troi⁶⁰. Bajki Ezopa były wydawane wielokrotnie do końca średniowiecza – w zbiorach polskich zachowało się 20 egzemplarzy z 13 różnych wydań⁶¹. Wyjątkowo na tym tle przedstawia się dzieło opisane jako „Remedio de duobus amantibus”, które zachowało się tylko w jednym egzemplarzu autorstwa Aretina⁶² oraz autorstwa Piccolominiego⁶³ i dwa autorstwa Beroalda⁶⁴. W moim przekonaniu najbardziej prawdopodobnym wydaje się autorstwo Piccolominiego, gdyż wydania jego utworu zawierały często w rozwinięciu tytułu słowo *remedio*⁶⁵. Obecność tych utworów w księgozbiórze pokazuje, że nawet w prowincjonalnym Nurze na początku XVI wieku pojawiały się prądy humanistyczne.

Poza książkami związanymi z posługą duszpasterską testatora sporą liczbę dzieł mogących mieć zastosowanie praktyczne stanowiły księgi medyczne. Nie wiadomo jakie dzieło Awicenny znajdowało się w księgozbiórze Macieja z Tyszek; w literaturze przedmiotu można znaleźć opinię, że dla osoby niezajmującej się

56 Ibidem, s. 119–122.

57 M. Broda, *Biblioteka klasztoru cystersów w Henrykowie...*, s. 137.

58 Por. tab. 1, przyp. m; zob. R. Zawadzki, *Legenda o Aleksandrze Wielkim w rękopisach polskich XIII–XV wieku. Zarys problematyki*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1971, t. 21, nr 1–2, s. 67–85.

59 T. Michałowska, *Literatura polskiego średniowiecza...*, s. 330.

60 Por. tab. 1, przyp. l; zob. L. Hajdukiewicz, *Biblioteka Macieja z Miechowa*, s. 427.

61 IBP, t. 1, cz. 1, nr 50–62.

62 IBP, t. 1, cz. 1, nr 1308.

63 IBP, t. 1, cz. 2, nr 4460.

64 IBP, t. 1, cz. 1, nr 952–953.

65 Np. *De duobus amantibus (De amoris remedio)*, [Kolonja 1473?], *Opuscula de duobus amantibus et de remedio amoris*, [Lipsk 1490?], *De duobus amantibus et de remedio amoris cum epistola retractatoria ad Karolum*, [Kolonja 1500?], zob. J. L. Flood, *Poets Laureate in the Holy Roman Empire: A Bio-bibliographical Handbook*, vol. 3, L–R, Berlin – New York 2006, s. 1532.

praktyką lekarską dzieła Awicenny miały nikłe zastosowanie⁶⁶. W połączeniu z informacją o posiadanym przez testatora *Herbarium* oraz niezidentyfikowanym traktatem o epidemiach, może to świadczyć, że Maciej zajmował się również opieką medyczną. Trudniej ocenić popularność dzieł związanych z medycyną zebranych przez Macieja z Tyszek (ocenę utrudnia enigmatyczny opis, niepozwalający na jednoznaczną identyfikację). Wydaje się, że były one popularne, świadczą o tym różne wydania Awicenny zgromadzone przez polskie biblioteki⁶⁷, do rzadziej gromadzonych (lub może częściej zaczytywanych) dzieł zaliczyć można chyba *Tractatus de epidemia* i *Herbarius*.

Dziedzina prawa była reprezentowana przez jeden kodeks, w jego skład wchodziły zarówno statuty synodalne, diecezjalne, jak i zbiór prawa ziemskiego mazowieckiego. Posiadanie przez duchownego zbioru praw kościelnych nie zaskakuje, w niektórych wypadkach było wymagane. Przepisy prawa ziemskiego mogą świadczyć o dodatkowych funkcjach spełnianych przez wikarego. Trudno określić na ile popularne było posiadanie przepisów prawa wśród szlachty.

W księgozbiórze Macieja z Tyszek brakuje tytułów związanych z edukacją szkolną, warto pamiętać, że były one często przekazywane, po zakończeniu nauki, członkom rodziny, lub też sprzedawane. Brak w księgozbiórze dzieł ojców kościoła.

Księgozbiór Macieja z Tyszek należy oceniać na tle innych zachowanych przekazów o zbiorach z początku XVI wieku, zwłaszcza tych gromadzonych na Mazowszu. Pewnej wiedzy na ten temat dostarcza wspomniane już wydawnictwo *Materiały do dziejów czytelnictwa i oświaty na późnośredniowiecznym Mazowszu*. Znajdujemy tam np. fragmenty testamentu plebana z Klembowa, który w 1506 roku pozostawił po sobie trzy mszały, zbiór kazań *de sanctis* Jana Herolta i brewiarium⁶⁸. Wojciech, pleban w Pokrzywnicy, czynił zapisy z wiarytyku, zbioru kazań, mszału i pasjonau⁶⁹. Stanisław, altarysta w Przasnyszu, posiadał mszał, zbiory kazań Jana Herolta, Wincentego z Ferrary i Michała Węgrzyna, niezidentyfikowaną postyllę (prawdopodobnie Mikołaja Liry), Biblię oraz księgę określoną jako Lombardicum (zapewne *Libri quattuor sententiarum* Piotra Lombarda)⁷⁰. Imponujący księgozbiór znajdował się w posiadaniu Pawła Wiśniewskiego, rektora szkoły w Przasnyszu, opisany w testamencie z 1510 roku. Były tam dwie książki Wergiliusza, dzieła Horacego, Waleriusza Maksymiusza,

66 W. Szelińska, *Biblioteki profesorów Uniwersytetu Krakowskiego...*, s. 163.

67 IBP, t. 1, cz. 1, nr 708–717 (*Canon*), nr 718–719 (*Cantica de medicina*).

68 *Materiały*, s. 35.

69 *Ibidem*, s. 39.

70 *Ibidem*, s. 39–40.

Metamorfozy Owidiusza, *Questiones super totum cursum logicae* Jana Magistri, gramatyka Donata oraz Aleksandra z Villa Dei oraz almanach⁷¹. Księgozbiór Pawła Wiśniewskiego ukształtowany został zapewne dzięki studiom uniwersyteckim, jego zawartość odpowiadała wykonywanym przez niego zajęciom⁷².

Księgozbiór Macieja z Tyszek wyróżniał się na tle innych księgozbiorów mazowieckich pod względem liczby ksiąg⁷³. Wiemy, że kustosz płocki Mikołaj Bartnicki zapisał kapitule kilkanaście ksiąg o tematyce prawniczej (nie była to z pewnością całość jego księgozbioru)⁷⁴. Zmarły w 1530 roku archidiacon i sufragan płocki Piotr Lubart kazał przekazać kapitule swój księgozbiór, do czego doszło 10 lat później i który liczył wtedy 50 woluminów⁷⁵. W 1497 roku kapituła gnieźnieńska przejęła 37 woluminów po Jakubie Boksicy, kanoniku gnieźnieńskim, poznańskim i krakowskim, profesorze teologii i medycyny Uniwersytetu Krakowskiego⁷⁶. Księgozbiór Macieja z Tyszek trudno porównywać ze zbiorami należącymi do wybitnych osobistości jak np. Mikołaj Czepl (189 dzieł)⁷⁷ czy Jan Łukowski (około 110–125 dzieł)⁷⁸.

Na podstawie testamentu trudno doszukiwać się śladów stosunku właściciela do własnego księgozbioru. Warto odnotować, że w zapisie tytułu dzieła Ryszarda od św. Wiktora występuje błąd (zamiana *prophetis* na *patriarchis*). Nie sposób stwierdzić, czy pomyłka ta została popełniona przez testatora, czy też może przez notariusza konsystorza pułtuskiego Jakuba Modzelewskiego, wpisującego dokument do księgi testamentów⁷⁹. Testator wypożyczał swoje książki – zbiór praw kościelnych i ziemskich mazowieckich został udostępniony Piotrowi Belskiemu – proboszczowi i pisarzowi ziemskiemu nurskiemu, a także kanonikowi warszawskiemu⁸⁰. Nie wiadomo, czy wypożyczenie to miało charakter

71 Ibidem, s. 41–42.

72 *Metryka*, t. 1, s. 450 (85h/202).

73 Ciekawe byłoby zestawienie liczby ksiąg posiadanych przez Macieja z Tyszek ze zbiorami kanoników płockich czy pułtuskich, ci jednak ograniczali się przeważnie do podania informacji o dokonaniu zapisu wszystkich swoich ksiąg, por. *Materiały*, s. 36, 40.

74 W. Mąkowski, *Bartnicki Mikołaj (zm. 1516)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 1, Kraków 1935, s. 318–319.

75 K. R. Prokop, *Biskupi pomocniczy w diecezjach polskich w dobie przedtrydenckiej (2. poł. XIII – 1. poł. XVI w.)*, Kraków 2002, s. 292.

76 P. Tafiłowski, *Biblioteki kapituł katedralnych w Gnieźnie i Poznaniu*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2014, t. 102, s. 273.

77 A. Lewicka-Kamińska, *Renesansowy księgozbiór Mikołaja Czepla...*, s. V.

78 P. Tafiłowski, *Biblioteki kapituł katedralnych w Gnieźnie i Poznaniu*, s. 286–290.

79 Por. tab. 1, przyp. d; *Testamenta 1*, s. 761.

80 *Materiały*, s. 36.

krótko czy długotrwały; wypożyczone zostały także kazania Jakuba z Voragine, które znajdowały się u plebana w Kleczkowie⁸¹.

Księgozbiór Macieja z Tyszek można uznać za spełniający typowe funkcje praktyczne (szeroko reprezentowana literatura teologiczna i homiletyczna, księgi dotyczące egzegezy i liturgiki), zawiera wiele dzieł szeroko rozpowszechnionych. Jego wyjątkowość polega przede wszystkim na miejscu jego zgromadzenia oraz charakterze twórcy. Książki dotyczące teologii wychodzą poza ramy typowego księgozbioru wikarego (który prawdopodobnie nie odbył studiów uniwersyteckich) w mieście IV kategorii podatkowej. Posiadanie przez testatora dzieł z zakresu medycyny, literatury pięknej, czy prawa w szerszym zakresie niż wymagały tego statuty prowincjonalne, podkreśla wyjątkowość zbioru; wydaje się, że taki księgozbiór mógłby być raczej własnością kanonika.

Otwarta pozostaje kwestia tego, o czym świadczy taki dobór lektur. Czy jest wyrazem napływu nowych prądów i rozwoju kulturalnego Mazowsza? Czy jest wyrazem wyłącznie zainteresowań testatora? Czy ilustracją powiązań Macieja z Tyszek z elitą intelektualną Mazowsza? Chociaż obowiązków wikarego nie łączono zwykle z inną działalnością (ze względu na czynności duszpasterskie, wykonywane częstokroć w zastępstwie plebana)⁸², to może uprawnione jest przypuszczenie, że Maciej z Tyszek zrezygnował wcześniej z jakiegoś innego beneficjum wymagającego większego księgozbioru. Prawdopodobna wydaje się możliwość odziedziczenia książek po krewnym lub przyjacielu, postawionym wyżej w hierarchii kościelnej. Odpowiedzi na te pytania wydają się na razie niemożliwe, być może przyniosą je badania szlachty łomżyńskiej, które pomogą lepiej poznać pozycję Macieja z Tyszek w lokalnym społeczeństwie.

81 Ibidem, s. 38.

82 E. Wiśniowski, *Parafie w średniowiecznej Polsce...*, s. 88–89.

EWA KOBYLŃSKA

Book collection of Maciej of Tyszki, vicar in Nur, in the light of his last will of 1508

Although Maciej of Tyszki probably did not graduate from university and never held a higher church benefice, he did own – as stated in his will of 1508 – over 30 books on different matters. The article presents this untypical book collection in the context of the place where it had been gathered and its owner himself. It also attempts at evaluating this collection in comparison with other collections from the turn of the Middle Ages and the Modern Period, especially those in Mazovia region.